

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

"Розвиток словникового запасу дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами арт-терапії"

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Оксана ІГНАТЕНКО

Керівник:

Людмила ЛІСОВА

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Рецензент:

Олена ЧОПІК

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	7
1.1. Послідовність формування мовлення в онтогенезі.	7
1.2. Причини виникнення загального недорозвитку мовлення.	14
1.3. Психолого-педагогічна характеристика дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.	18
Висновки до 1 розділу	31
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ СТАНУ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	32
2.1. Методика вивчення словникового запасу у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення	32
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	42
Висновки до розділу 2	50
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ	52
3.1. Зміст процесу розвитку словникового запасу у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами арт-терапії.....	52
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	63
Висновки до 3 розділу	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми. Неможливо переоцінити значення мови та мовлення в житті людини. Своєчасно сформована в дошкільному віці мовленнєва компетентність є складовою всебічного розвитку особистості дитини, головною умовою майбутнього життєвого успіху, психологічного комфорту. Дитина засвоює слово в основному для спілкування з оточуючими людьми, невчасне або неправильно сформоване мовлення позначається на розвитку особистості дитини, негативно впливає на її емоційний стан: викликає почуття неповноцінності, сором'язливості, втрату інтересу до навчання, а також зниження мовленнєвої здатності, активності дитини, гальмує її розвиток.

Усунення порушень мовлення є надзвичайно специфічною діяльністю, вона вимагає від дитини свідомої активності, наполегливої систематичної роботи на результат. І це з'являється не відразу і не завжди в тому вигляді, в якому ми очікуємо. Зокрема, своєрідність перебігу мовленнєвої діяльності дітей з особливими освітніми потребами досліджували ряд вчених (О. Белова, Н. Гаврилова, Е. Данілавічюте, В. Засенко, В. Ковшиков, А. Колупаєва, С. Конопляста, О. Константи́нів, З. Ленів, Л. Лісова, О. Мілевська, Н. Пахомова, О. Проскурняк, Ю. Рібцун, Є. Соботович, І. Омельченко, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.).

У працях таких учених стародавності як Арістотель, Авіценна, Гіпократ, Гален, Піфагор, Цельс, можна зустріти опис роботи у напрямку подолання мовленнєвих порушень засобами мистецтва. Це психо-лінгво-терапевтична форма впливу на дітей через їхнє пізнання себе засобами художнього та інших видів мистецтва, через творчо-мовленнєво-діяльнісне самовираження. Таким засобом є арт-терапія.

Арт-терапія (у корекційній педагогіці) – це синтез кількох галузей наукового знання (мистецтва, психології, педагогіки та медицини), тобто сукупність методик, що побудовані на застосуванні різноманітних видів мистецтва у своєрідній символічній формі та дозволяють за допомогою стимулювання креативних проявів дитини з особливостями психофізичного розвитку здійснювати діагностику та корекцію психосоматичних і психоемоційних порушень в особистісному розвитку.

На сьогоднішній день арт-терапія в широкому розумінні містить в собі: образотерапію, бібліотерапію, казкотерапію, музикотерапію, вокалотерапію, драмотерапію, танцювальну терапію, пісочну терапію, лялькотерапію, тощо. Детальний опис даних напрямків арт-терапії та механізми їх впливу містяться в працях М. Герньєр, Ю. Бугери, Е. Бурно, Н. Дідик, І. Дмитрієвої, У. Дутчак, І. Кузави, Л. Куненко, З. Ленів, І. Лисенкової, О. Наконечної, О. Філь, І. Чернухита ін.

За результатами аналізу наукових праць зазначена проблема є досить актуальною, що і зумовило нам обрати тему дослідження: **"Розвиток словникового запасу дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами арт-терапії"**.

Об'єкт дослідження: розвиток словника дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення(надалі ЗНМ).

Предмет дослідження: корекційно-розвивальна робота з формування словникового запасу у дітей дошкільного віку із ЗНМ засобами арт-терапії.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, експериментально перевірити методику розвитку словникового запасу дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами арт-терапії.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. З'ясувати рівень вивчення проблеми розвитку активного словника у дітей дошкільного віку із ЗНМ у наукових працях.
2. Вивчити особливості, окреслити рівні сформованості активного словника дітей дошкільного віку із ЗНМ.

3. Розробити методику формування активного словника у дітей дошкільного віку із ЗНМ.

4. Провести аналіз результатів дослідження.

Для реалізації завдань використано такі **методи дослідження**:

✓ *теоретичні*: аналіз наукових джерел для порівняння поглядів на досліджувану проблему з метою з'ясування сутності теми дослідження та вивчення особливостей формування словникового запасу у дітей з нормотиповим розвитком та із ЗНМ;

✓ *емпіричні*: психолого-педагогічні діагностичні методи (анкетування, тестування, інтерв'ю, обговорення, дискусії, диспути, бесіди, опитування), обсерваційні методи (пряме та опосередковане педагогічне спостереження; самооцінка та оцінка) для виявлення сформованості словникового запасу у дітей дошкільного віку із ЗНМ; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний);

✓ *статистичні*: провести якісний та кількісний аналіз зрезультатів дослідження.

Дослідно-експериментальна база: Дошкільний підрозділ Приватної школи "Радість"-"Центр розвитку дитини" м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл.

Експериментальна вибірка: в дослідженні брали участь 20 дітей з них 10 осіб – вихованці із ЗНМ (характеристика стану мовленнєвого розвитку взята з логопедичних карток дітей) та 10 осіб – вихованці з нормотиповим розвитком мовлення. Вік респондентів 5-6 років.

Теоретичне значення: узагальнено та структуровано накопичений теоретичний матеріал з проблеми дослідження.

Практичне значення даного дослідження полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані в практичній роботі логопеда ЗДО та батьками, що виховують дітей із ЗНМ.

Основні етапи роботи.

1. Теоретичне вивчення проблеми, обґрунтування теми дослідження (жовтень – грудень 2022 року).

2. Розробка методики педагогічного експерименту та проведення констатувального етапу (січень 2023 року).

3. Проведення формувального етапу експерименту (жовтень 2022 року – травень 2023 року).

4. Проведення контрольного етапу, формулювання загальних висновків дослідження, оформлення роботи (травень – вересень 2023 року).

Апробація результатів дослідження. Матеріали роботи розкритона звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Основні положення нашої наукової праці відображені в публікації "Розвиток словникового запасу дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами арт-терапії".

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Збагачення словникового запасу дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня істотно впливає на розвиток усіх компонентів мовлення та пізнавального розвитку. При повному активному збагаченні словникового запасу дитина має великі можливості для самовираження, повноцінної соціалізації. Проведене дослідження дає підстави до таких висновків.

Проаналізовано словник дітей дошкільного віку з нормотиповим розвитком, визначено, що він розвивається поступово під час мовленнєвого спілкування оточення з дитиною та знайомства з навколишнім світом. Визначено, що збагачення словникового запасу дітей – це тривалий і складний процес кількісного накопичення слів, засвоєння соціально закріплених значень і вміння доречно їх використовувати в конкретних умовах спілкування.

Виявлено особливості словникового запасу дітей із ЗНМ, яке полягає в низькому словниковому запасі, порушенні зв'язності та послідовності викладу інформації; низькій інформативності висловлювань; бідності і стереотипності лексико-граматичних засобів мовлення; пропусках і повторах слів, наявності пауз у розмові. Все це призводить до неможливості повного вираження думки та реалізації задуму.

Висвітлено роль і значення арт-терапії, як засобу збагачення словникового запасу дітей дошкільного віку із ЗНМ. Обстеження словникового запасу дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня проводилося за адаптованою методикою. Перелік завдань стосувався вивчення стану розуміння і вживання слів номінативного лексичного значення та виявлення стану структурного аспекту лексичних значень слів. Кількісний аналіз дослідження показав, що 60% дітей цієї групи мали низький рівень розвитку словникового запасу, що свідчить про обмежений словниковий запас. Діти не назвали деякі іменники: меблі (туалетний

столік), овочі (баклажани), посуд (кухоль, сковорода). Виникали труднощі й у називанні присвійних прикметників. Середній рівень розвитку словникового запасу виявлено у 40% дошкільників із ЗНМ. Діти зазвичай не зверталися за допомогою до логопеда та робили незначні помилки.

Для збагачення словникового запасу дошкільників із ЗНМ III рівня ми запропонували протягом організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти використовувати арт-терапію у різних її аспектах та видах. Відтак, пісочну терапію, казкотерапію, кольоротерапію та інші, ми інтегрували у різні освітні лінії під час організованої діяльності.

Особлива увага була приділена казкотерапії. Метою даної методики було поповнення словникового запасу дітей старшого дошкільного віку лексикою ЗНМ III рівня та закріплення номінативної та атрибутивної лексики в процесі та після перегляду українських народних казок. Ми використали такі мультфільми: "Коза Дереза", "Івасик Телесик", "Колосок", "Жив-був пес", "Кіт і півник", "Качечка", "Рукавичка", "Солом'яний бичок", "Ріпка", "Три ведмеді", "Двоє жадібних ведмежат", "Дванадцять місяців", "Білосніжка і сім гномів". Крім традиційних прийомів (розповідь, читання, бесіда, драматизація, інсценування) використовують і нетрадиційні (змішування сюжету та героїв казки, зміна персонажа, зміна часу і місця подій, зміна кінцівки тощо.).

Після завершення експериментальної роботи нами було проведено повторне обстеження словникового запасу дітей із ЗНМ та з нормотиповим розвитком. Динаміка збагачення словникового запасу дітей із ЗНМ більш покращилася (працювали за експериментальною методикою), ніж у дітей з нормотиповим розвитком (участь в експерименті не приймали, були як учасники контрольної групи), хоча у дітей з нормотиповим розвитком також спостерігається кількісна та якісна зміна результатів. Звідси випливає, що використання арт-терапії в організації освітнього процесу є корисним і ефективним. А також у процесі виконання завдань у дітей розвивалися

мислення, пам'ять, увага, зорове та слухове сприйняття, уява, творчість тощо.

Таким чином, запропонована нами методика є ефективною, її слід і надалі використовувати в роботі з дітьми із ЗНМ в дошкільному закладі. Дослідження не претендує на вичерпність. Перспективними залишаються дослідження щодо збагачення словникового запасу дітей дошкільного віку із ЗНМ образними виразами та засобами сюжетно-рольової гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусихина Л.Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*: 2007. С.18-23.
2. Бадер В.І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ, 2000. 92 с.
3. Білан О.І. Художньо-мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку. Львів: Проман, 2007. 64 с.
4. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.
5. Богуш А.М. Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок. К.: «Вища школа», 1993. 300 с.
6. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до семи років : монографія. Київ : Слово, 2004. 376 с.
7. Богуш А.М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272с.
8. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Вчимося розповідати. Складання розповідей за серіями сюжетних картин на основі літературних творів. Київ: МЦФЕР-Україна, 2013. 32 с.
9. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови. Київ: ВКС., 2007. 542 с.
10. Богуш А., Гавриш Н. Розповідаємо разом. Сюжетні картини (НМК для молодшого дошкільного віку). Київ: Генеза, 2017. 85с.
11. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник для студ. вищих навч. закл. ф-тів дошкіль. освіти. Київ: Слово, 2006. 304 с.
12. Бойко А. Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах.

- Наукові записки*. Серія «Психолого-педагогічні науки». за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2014. № 5. С. 68-73.
13. Бондар В. І. Дефектологічний словник: навчальний посібник. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
 14. Бугера Ю.Ю. Арттерапевтичні методи у роботі корекційного педагога. *Актуальна проблеми корекційної освіти*. Випуск №16, том 2 . 2020. С. 6-10.
 15. Бугера. Ю.Ю. До проблеми соціальної адаптації дітей з розладами спектру аутизму засобами казкотерапії. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006. С. 35-44.
 16. Вовк О.А. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами методами арт-терапії. *Дитина з особливими потребами*. 3. С. 22-25.
 17. Вознесенська О.Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті. Київ: Шкільний світ, 2007. 120 с.
 18. Гаврилов О. В., Левицький В. Е, Гаврилова Н. С. Теоретичні підходи до гендерного аспекту виховного процесу в контексті спеціальної освіти. *Корекційна педагогіка Науковий часопис*, 2021. Випуск 41. С.5–12
URL:<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36135/Havrylov%20O.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.02.2023).
 19. Гаврилова Н.С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Сер.: соціально-педагогічна за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. X. С. 181-185.
 20. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
 21. Гаврилова Н.С. Вплив недорозвитку кінестетичного праксису на формування у дітей вимови фонем *Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім.*

- Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія. За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. II. С. 23-36.*
22. Гавриш Н.В. Де беруться казки. *Джміль*. 2001. № 1. С. 3-7.
23. Гавриш Н.В. Методика стимулювання мовленнєвої активності дошкільнят у процесі ознайомлення з художнім словом. *Наука і освіта*. 2002. № 1. С. 144-148.
24. Гавриш Н.В. Пізнавальні діалоги з дошкільниками. *Вихователь-методист*. 2009. № 2. С. 46-49.
25. Гавриш Н.В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.-метод. посіб. Київ : Видав. дім «Шкіл. світ»; Вид. Л. Галіцина, 2006. 119 с.
26. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк, 2001. 218 с.
27. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєво-творчої діяльності в дошкільному дитинстві: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 438 с.
28. Гавриш Н.В. Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Луганськ: Альма-матер, 2004. 131с.
29. Гармаш І.В. Терапія казками. Київ: Шкільний світ. 2018. 184 с.
30. Дубичінський В.В. Сучасний тлумачний словник української мови: 50000 слів. Харків: Школа, 2006. 832 с.
31. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика. Луцьк : Вежа, 2008. 188с.
32. Коваль Л.В., Компанець Н.М., Лапін А.В., Квітка Н.О., Луценко І.В. Особлива дитина в інклюзивному дошкільному навчальному закладі. К.: 2018. 367с. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/711769/>
33. Коротчук О.Ю. Арт-терапія у житті дітей з особливими потребами. *Освіта та наука у вимірах ХХІ століття: Матеріали звітної-наукової конференції, 12-13 травня. М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ: НПУ, 2006. С. 56-58.*

34. Кузьменко Ю. В., Задонська М. І. Особливості використання казки при формуванні математичних уявлень дошкільника. <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/zbirnik-20201.pdf>
35. Ленів З.П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії: Навчально-методичний посібник. К.: Спадщина, 2011. 64 с.
36. Ленів З.П. Казкотерапія в системі корекції мовлення та гармонізації особистості дошкільників із ТПМ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*: [зб. наук. пр.]. Київ, 2009. Вип. 13. С. 70-74.
37. Литвиненко В.А. Застосування арттерапії в логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами: навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во :СумДПУ імені А.С. Макаренка. 2011. 112 с.
38. Литвиненко В.А.. Застосування арттерапії в логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка. 134 с.
39. Луценко І.О. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватись: Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками. Київ.: Світич. 2013. 208 с.
40. Мальцева Ю.О., Зелінська-Любченко К.О. Методика дослідження стану зв'язного мовлення дітей із ЗНМ середнього дошкільного віку. URL: <https://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/5633/1/Maltseva.pdf> (дата звернення 12.09.2023).
41. Малярчук А. Я. Обстеження мовлення дітей. Дидактичний матеріал. К.: Літера ЛТД, 2003. 104 с.
42. Мілевська О.П. Корекційні можливості образотворчої роботи з другокласниками із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*. збірник наукових праць за ред. В.М. Синьова, О.В.Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. Вип. II. С. 165-174.
43. Мілевська О.П. Застосування структурного аналізу розуміння тексту у навчанні учнів із затримкою психічного розвитку. *Актуальні питання*

- корекційної освіти. Збірник наукових праць за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. VI. В 2-х т., том 2. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори 2006, 2015. С. 124-129.
44. Мішкулинець, О.О. Використання арт-терапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. Психологія: теорія і практика. Мукачево: РВВ МД. 2018. С. 76-89.
45. Павленко А.О. Гармонійний розвиток дитини через казку. Х.: Вид. група «Основа», 2011. 111 с.
46. Підлипишина Л.В. Основи арт-терапії. Київ: Марич, 2009. 60 с.
47. Пісоцька Л. С. Використання інтерактивних методів навчання у контексті системного підходу. *Актуальні проблеми функціонування сучасного навчального закладу: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. Хмельницький, 14 травня 2015 р.* Хмельницька гуманітар.-пед. акад.; упоряд. І.М. Дарманська, О.С. Підгурський. Хмельницький, 2015. С. 93-96.
48. Подкоритова Л. Багатовимірність арт-терапії як професійного буття психолога. *Простір арт-терапії: зб. наук. ст. УМО, 2010, ГО «Арт-терапевтична асоціація», Київ: Золоті ворота. 2011. Вип. 2 (10). С.15-23.*
49. Поліщук С.В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 17(2). С. 286-293.
50. Полторак Л.Ю. Сутність арт-терапії: аналіз сучасних підходів. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені П. Могили.* Серія: Педагогіка. 2014. Вип. 233. т. 245. С. 89-91.
51. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку „Впевнений старт”. О.О. Андрієтті, О.П. Голубович, О.П. Долинна, Т.В. Дяченко, Т.С. Ільченко, Г.Є. Іванова, Г.М. Лисенко, Т.В. Панасюк, Г.В. Петрова, Т.О. Піроженко, Н.М. Романко, Н.А. Случинська, Н.І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

- 52.П'ятницька-Позднякова І.С. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва.*Педагогіка*: наук. пр. 2009. Вип. 95. т. 108. С. 36-42.
- 53.Рібцун Ю.В. Ігри для ротика: Розвиток мовлення. *Дошкільне виховання*. 2007. №4 (789). С. 28-29.
- 54.Рібцун Ю.В. Вивчення моторної функції молодших дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. 2006. № 1. С. 44-48.
- 55.Рібцун Ю.В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: навч.-метод. посібн. Київ, 2014. 238с.
- 56.Рібцун Ю.В. Методичні рекомендації щодо формування фонетикофонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. *Український логопедичний вісник*. Вип. 1. 2010. С.72-81.
- 57.Рібцун Ю.В. Науково методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. *Логопед*. 2011. № 8 (8) серпень. С.4-11.
- 58.Рібцун Ю.В. Обстеження лексичної сторони імпресивного мовлення дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*: зб. наук. пр. К., 2007. Вип. 4. С. 95-103.
- 59.Руденко Ю. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку емоційно-зabarвленою лексикою. *Актуальні проблеми дошкільної освіти та підготовки фахівців на сучасному етапі*. Бердянськ: БДПУ, 2000. № 2. С. 18-23.
- 60.Сайко Х.Я. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Молодий вчений*. 2017. №3. С. 45-52.
- 61.Світ дитинства : комплексна освітня програма для дошк. навч. закладів. упоряд.: О.М. Байєр, Л.В. Батліна, А.М. Богущ та ін.. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 200 с.
- 62.Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники

- мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2-11.
- 63.Соботович Є.Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к обучению. К.: Освіта, 1998. С. 6-10.
- 64.Соботович Є.Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С. 2-5.
- 65.Соботович Є.Ф. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія*. К., 2000. С. 16-19.
- 66.Титаренко О.І. Використання арт-терапії в психолого-педагогічному супроводі освітнього процесу. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/tytarenko.pdf. Черноус Н.О. Роль і місце арттерапії у формуванні комунікативних навичок дітей з особливими потребами. *Психологія: реальність і перспективи*. С. 177-183.
- 67.Ткач О.М. Базові категорії та властивості семантичного поля. *Актуальні питання корекційної освіти*. збірник наукових праць за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. Вип. II. С. 250-258.
- 68.Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років. Поради батькам. Київ.: Літера ЛТД, 2009. 128 с.
- 69.Тлумачний словник української мови: Близько 7000слів. за ред. Д.Г. Гринчишина. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Освіта, 1999. 302 с.
- 70.Трофименко Л. Новий зміст колекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II-III ступенів. *Дефектологія*. 2007. № 3. С. 34-40.
- 71.Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. ПП «Актуальна освіта» 2013. С. 9-31

- 72.Трофименко Л.І. Формування орієнтування на слово як одиницю мови у дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. 2011. № 4. С.35-38.
- 73.Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. К., 1990. 418 с.
- 74.Федорович Л. О. Сучасні моделі та підходи до надання освітніх послуг дітям раннього віку з особливими потребами. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. № 32(2). С.191-196.
- 75.Фесенко Л.І. Українська народна казка як засіб розвитку зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку: автореф...канд.пед.наук: 13.00.02. Південноукраїнський педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 1994. 19с.
- 76.Харченко Н. Формування навичок міркування у дітей 5-6 річного віку.*Дошкільне виховання*. 2001. № 2. С. 18-20.
- 77.Шеремет М.К. Логопедія. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.
- 78.Шеремет М.К., Кондукова С.В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. №27. С.5-7.
- 79.Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років. Київ: ТОВ «МЦФЕР – Україна», 2019. 488 с.